

ΠΙΤΣΑ KENTH

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ: ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΕΓΚΩΜΗ¹

Εισαγωγή

Ανάμεσα σε πλήθος εκτιμήσεων και απόψεων αναφορικά με την “αξία” της ταφικής πρακτικής στην αρχαιολογική έρευνα, εκείνη που κατά κύριο λόγο γίνεται αποδεκτή από τους περισσότερους ερευνητές είναι ότι οι τάφοι “απαθανατίζουν” συγκεκριμένη συμπεριφορά, η οποία είναι απόρροια του κοινωνικού εποικοδομήματος. Ο άθικτος τάφος παρέχει μοναδικές δυνατότητες προσπέλασης στο πεδίο εφαρμογής αυτής της συμπεριφοράς που έχει παραμείνει αλώβητο αλλά και άγνωστο μέχρι τη στιγμή της παραβίασης του από την αρχαιολογική σκαπάνη. Έχει δε ειπωθεί χαρακτηριστικά πως οι ταφές περιλαμβάνουν περισσότερες πληροφορίες ανά κυβικό μέτρο από οποιαδήποτε άλλα αρχαιολογικά στοιχεία (Crass B., 1991²).

Πρόσφατα στην αρχαιολογική έρευνα έχει αρχίσει να δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανάδειξη των δραστηριοτήτων όχι μόνον της κοινωνίας ως συνόλου αλλά και των τρόπων δράσης και κοινωνικής εμπλοκής διακριτών οντοτήτων, ανδρών και γυναικών. Απ’ όλους βέβαια είναι παραδεκτή η δυσχέρεια στην αναγνώριση φύλου μέσω του αρχαιολογικού υλικού³. Εξίσου δύσκολο και περίπλοκο είναι να αποδοθούν στο φύλο ρόλοι και ταυτότητα (Crass, αυτόθι).

Εύστοχα ελέχθη ότι «μέχρι τις δεκαετίες του '70 και του '80 γινόταν μάλλον αποφυλοποίηση του παρελθόντος...» και ότι «η οριστική ιστορία και οι αρχές της κοινωνικής δομής είχαν απορροφηθεί υπέρ ενός υποτιθέμενου κοινού οικολογικού συντελεστή...». Ένας από τους βασικότερους λόγους για τη στάση αυτή ήταν η εκτίμηση ότι το φύλο του δράστη δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντικό κατά την έρευνα και ότι οι ερευνητές πίστευαν ότι τις δραστηριότητες της κοινωνίας διεξήγαγαν αμφοτέρωτα τα φύλα (Claassen, 1991). Παρόλον ότι ορισμένοι ίσως αναμένουν “ανδρικά” και “γυναικεία” αντικείμενα να ευρίσκονται αντίστοιχα σε ανδρικές και γυναικείες ταφές, αυτό σίγουρα δεν συμβαίνει πάντα. Μπορεί αντικείμενα να απαντούν, όχι απαραίτητα με την ίδια συχνότητα, αλλά πάντως να ανευρίσκονται σε ταφές αμφοτέρων των φύλων ή και λεγόμενα “ανδρικά” ή “γυναικεία” σε αντίθετου φύλου ταφές. Αλλά είναι σημαντικό και χρήσιμο το **φύλο** να ενσωματωθεί πλέον στο όλο εγχείρημα της έρευνας, διότι, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, η δυνατότητα επιβεβαίωσης δεν αποτελεί το μόνο κριτήριο με το οποίο θεμελιώδη κοινωνικά φαινόμενα, όπως της αναγνώρισης της δράσης των φύλων, γίνονται αποδεκτά στην αρχαιολογία.

1. Το παρόν άρθρο στηρίζεται στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε κατά την εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα την κοινωνία της Έγκωμης. Διάλεξη με βάση το ίδιο υλικό δόθηκε από την συγγραφέα στο διεθνές συνέδριο που έλαβε χώραν το 1998 στη Λευκωσία με θέμα “Engendering Aphrodite” και διοργανώθηκε από το Κυπρο-Αμερικανικό Ινστιτούτο Αρχαιολογικής Έρευνας (C.A.A.R.I). Ομολογουμένως προβληματίστηκα κατά πόσον θα έγραφα το άρθρο στην αγγλική, αλλά για διάφορους λόγους προτίμησα τη μητρική μου γλώσσα. Το παρόν πόνημα έχει υποστεί αλλαγές και συμπληρωθεί με περισσότερα ή και νέα βιβλιογραφικά στοιχεία.
2. Crass Barbara A., 1998. Gender and Mortuary Analysis: What can grave goods really tell us?
3. Βλ. Cheryl Claassen, 1991, Gender in Archaeology, στο Anthropology and Archaeology of Women Conference που διεξήχθη στο Appalachian State University, Βόρεια Καρολίνα.
4. Κατ’ αντιπαράβολή προς την αόριστη, αδιευκρίνιστη και γενικόλογη.

Ορισμένες προεκτάσεις των ενδείξεων δράσης των γενών στην κοινωνία πιθανόν να εκφεύγουν της δυνατότητας απόλυτης τεκμηρίωσης, αυτό, όμως, συμβαίνει σε τεράστιο βαθμό στις αρχαιολογικές εκθέσεις που στοχεύουν σε κοινωνιολογικές εμβασύνσεις. Και πάλιν όμως αυτές δεν είναι αστήρικτες, αφού ερείδονται επί αριθμού δεδομένων που συνάγονται από το ίδιο το υλικό. Είναι δε αυτονόητο ότι η υποκειμενική πρόσληψη και ερμηνεία τους παίζει έναν πρόσθετο ρόλο στην προσπάθεια ανασύνθεσης της αρχικής κατάστασης.

Εκτός από την προαναφερθείσα εγγενή δυσχέρεια επισήμανσης στοιχείων που άπτονται του θηλυκού γένους της κοινωνίας, η παραδοσιακή “φοβία” που διακατέχει αρχαιολόγους να συγκεκριμενοποιήσουν πρόσωπα ή να αποτολμήσουν να χαρακτηρίσουν το φύλο μελών ερευνώμενου κοινωνικού συνόλου, παρά το ότι είναι η ασφαλέστερη οδός ερμηνείας, συντηρεί αποστάσεις μεταξύ του αρχαιολογικού υλικού και σημείων του παρελθόντος και της επιστημονικής ερμηνείας που επιχειρείται στο παρόν. Ενώ συχνά υπάρχουν αρχαιολογικές ενδείξεις ή μαρτυρίες από άλλες περιοχές που ενισχύονται και από εθνογραφικά στοιχεία που τελικά συνιστούν επαρκές υλικό για να τολμήσει κάποιος, φερ’ ειπείν, να αποφανθεί ότι η υφαντική ήταν μάλλον, στο μέγιστο μέρος της διαδικασίας της, γυναικεία εργασία, η ταύτιση δραστηριότητας με φύλο ή η απόδοση συγκεκριμένης εργασίας εντός καθορισμένων πλαισίων σε φύλο εξακολουθούν να παραμένουν για πολλούς επιστημονικό “ταμπού”, από άλλους δε να αντιμετωπίζονται με προκατάληψη.

Η περίπτωση της Έγκωμης

Στην παρούσα προσέγγιση κατεβλήθη προσπάθεια απομάκρυνσης από τη γενίκευση υπερπηδώντας αναστολές που απορρέουν από προκαταλήψεις λόγω φύλου. Μετά από συνοπτική παρουσίαση των τρόπων απεικόνισης της γυναίκας στον σύγχρονο περιβάλλοντα κόσμο με τον οποίο η Κύπρος ερχόταν σε στενή επαφή, στη συνέχεια διαγράφονται άλλοτε αχνά και άλλοτε καθαρότερα η δράση και η υπόσταση του γυναικείου φύλου και τεκμαίρονται κατ’ αρχήν συμπεράσματα και υποθέσεις με βάση στοιχεία και σημαντικές ενδείξεις από το αρχαιολογικό υλικό⁵ των τάφων της Έγκωμης.

Η απεικόνιση της γυναίκας στον σύγχρονο περίγυρο

Ο χώρος της τέχνης που αποτελεί θεμελιώδες εργαλείο στη διερεύνηση διαφόρων τομέων της αρχαιολογικής επιστήμης παρέχει και στην προκειμένη περίπτωση τη δυνατότητα παρατήρησης του περιβάλλοντος κόσμου και οδηγεί σε ορισμένους συλλογισμούς και εκτιμήσεις για τη γυναικεία δράση και θέση, όπως ποικιλόμορφα αποδίδονται από τους καλλιτέχνες. Παρατηρείται, συνεπώς, ότι στην Κρήτη και στη Θήρα την ίδια χρονική περίοδο η γυναικεία μορφή εικονίζεται σε τοιχογραφίες με εντυπωσιακά ενδύματα και κοσμήματα, έχει περίπλοκες κομμώσεις, μαζεύει κρόκους, ιερουργεί. Παρόλον ότι οι τοιχογραφίες⁶ ίσως να μην αντιπροσωπεύουν το σύνολο του γυναικείου πληθυσμού, εφόσον φαίνεται

5. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί η σπουδή με την οποία στις παλαιές ανασκαφές αντιμετωπίζονταν τα σκελετικά κατάλοιπα. Οι σκελετοί αρκετές φορές δεν αριθμούνται. Κατά συνέπεια η συνάρτησή τους από ευρήματα ήταν αδύνατη και ως εκ τούτου ακόμα και όταν ένας σκελετός ήταν αναγνωρίσιμος ως προς το φύλο, τα συνοδευτικά αντικείμενα έχαναν την ερμηνευτική τους αξία σε σχέση με αυτόν.
6. Αλλά κατά την άποψη του Rehak διδακτικός για τη ζωή και τομείς που ενδιαφέρουν τις γυναίκες και όχι θρησκευτικός ο ρόλος και ο χαρακτήρας των τοιχογραφιών με επίκεντρο τις γυναίκες (βλ. Rehak, P., 1991. *The Aegean Landscape and the body: A new interpretation of the Thera Frescoes*).

να εμπνέονται κυρίως από θρησκευτικές εκδηλώσεις⁷, είναι μία σοβαρή ένδειξη ότι τουλάχιστον ποσοστό γυναικών έπαιξε σημαντικό ρόλο στη θρησκευτική ζωή και, αν και δεν αποδεικνύεται ισοδύναμη κοινωνική ισχύς μεταξύ μελών και φύλων, οι εικόνες αυτές δεν μπορούν να υποβάλουν το αντίθετο, αλλά έναν αξιοσημείωτο κοινωνικό ρόλο, έστω ομάδας γυναικών⁸, που δεν μειώνει, όμως, τον ρόλο του γένους. Έχει αναφερθεί ότι σε άλλες περιπτώσεις, όπως εκείνες της Αγίας Ειρήνης και της Τυλίσου ή στο Ακρωτήρι σε διαφορετικά θέματα με συγκεντρώσεις ανδρών και γυναικών η γυναίκα δεν αναδεικνύεται ιδιαιτέρως (Κοκκινίδου Δ. και Νικολαΐδου Μ., 1993, 96-123)⁹. Στον μυκηναϊκό κόσμο η θέση της γυναίκας είναι λιγότερο εμφαντική απ' ό,τι στη μινωική Κρήτη και ο ρόλος της, φαινομενικά τουλάχιστον, κρίνεται πιο περιορισμένος. Την βλέπουμε σε διαφορετικές στιγμές της προσωπικής και της κοινωνικής ζωής, αποχαιρετώντας πολεμιστές, όπως στον ομώνυμο κρατήρα ή θρητώντας νεκρούς στη σαρκοφάγο της Τανάγρας, αλλά ίσως και ως ιέρεια στα ανακτορικά κέντρα της Τίρυνθας και των Μυκηνών. Είναι προφανές ότι η θέση της γυναίκας επηρεάζεται από τη δομή και την ιεραρχία της κοινωνίας ως όλον.

Οι γυναίκες στην Αίγυπτο απεικονίζονται σε πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής και φαίνεται ότι και στη χώρα αυτή η γυναικεία υπόσταση είναι άμεσα συναρτημένη από την οικογενειακή. Οι γυναίκες της ανώτερης και της μεσαίας τάξης ασχολούνται κυρίως με τα του οίκου και της οικογένειας, όχι λόγω κατώτερης κοινωνικής θέσης του γυναικείου φύλου, αλλά ένεκα του παραδοσιακού ρόλου τους¹⁰. Από πλευράς νομοθεσίας η γυναίκα στην Αίγυπτο μάλλον απολάμβανε σχεδόν των ίδιων δικαιωμάτων, όπως το ανδρικό φύλο (Piccione, 1998)¹¹. Πάντως η Αιγυπτία εργαζόταν εκτός και εντός της οικίας και δεν σκέπαζε την κεφαλή, όπως η Σύρια. Και πάλι δεν αποκλείεται, όμως, οι απεικονιζόμενες να μην αποτελούσαν πάντα τον κανόνα για τη θέση της γυναίκας στην Αίγυπτο.

7. Ίσχυε και σε πολύ μεταγενέστερες εποχές, όπως στην αρχαία Ρώμη, όπου οι γυναίκες διατηρούσαν προεξέχουσα θέση στη θρησκευτική ιεραρχία, γεγονός που τους παρείχε ορατή (υπογράμμιση δική μου) θέση στις δημόσιες τελετές. Στην ίδια εποχή και περιοχή επίσης ήταν γεγονός ότι γυναίκες δεν συμμετείχαν ευθέως στις πολιτικές αρχαιρεσίες, χρησιμοποιούσαν όμως τον οικονομικό, κοινωνικό και θρησκευτικό τους ρόλο για να επηρεάσουν πολιτικές αποφάσεις (βλ. Dyson, 1992, 383).

8. Κατά την Ehrenberg (Ehrenberg Margaret, 1989) οι γυναίκες στις μινωικές τοιχογραφίες απεικονίζονται συχνότερα από τους άνδρες, αλλά αυτό και μόνο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένδειξη για υψηλή κοινωνική θέση. Η ανωτέρω συγγραφέας επιπρόσθετα επιχειρεί παραλληλισμό της σύγχρονης εικονογραφίας της γυναίκας με προβολή του γυναικού σώματος και του μεγάλου στήθους, που δεν συμβολίζει υψηλή κοινωνική θέση, αλλά υφίσταται προς τέρψην των ανδρικών οφθαλμών.

Επιπλέον, σημασία έχει, πριν καταλήξει κάποιος σε συμπεράσματα να λάβει υπόψη τον χώρο προέλευσης των τοιχογραφιών, αριθμός των οποίων προέρχεται από τα ανάκτορα και αντανακλά μάλλον την άρχουσα τάξη (σ. 118).

9. Κοκκινίδου Δ, και Νικολαΐδου Μ., 1993, Η αρχαιολογία και η κοινωνική ταυτότητα του φύλου. Προσεγγίσεις στην αιγαιακή προϊστορία, Προϊστορικά αναγνώσματα, Σειρά Αρχαιολογικών Μελετών, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

10. Παράδειγμα είναι η άνοδος στον αιγυπτιακό θρόνο γυναικών συζύγων ή μητέρων των Φαραώ. Η Χατσεψούτ, που έζησε κατά τη 18η δυναστεία, συγκαταλέγεται ανάμεσα στους σπουδαίους μονάρχες της Αιγύπτου. Πατέρας της ήταν ο Τούθμωσις 1ος, αλλά κύρια φάση δράσης της ήταν η περίοδος κατά την οποία συμβαίλευσε με τον γιό της Τούθμωση 3ο. Αποφασιστική όπως ήταν, έδωσε στον εαυτό της τον τίτλο του βασιλιά και διέταξε να την παριστάνουν στ' αγάλματα με ανδρική περιβολή και γενειάδα (Καρζή, 1987, 95).

Αυτό είναι ίσως ενδεικτικό για τον ισχυρό χαρακτήρα της αλλά και για την διαφορά μεταξύ της κοινωνικής υπόστασης ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες ακόμα και της άρχουσας τάξης.

11. Piccione, Peter A., 1998, The status of Women in Ancient Egyptian Society.

Στην Έγκωμη το θήλυ γένος αναδεικνύεται κυρίως μέσα από τους τάφους, αφού σε πολύ λίγες περιπτώσεις εκτός των τάφων αντικείμενα αντιπροσωπεύουν τη γυναικεία υπόσταση ή με σιγουριά την ανδρική. Κατά την ανάλυση του αρχαιολογικού υλικού των τάφων η γυναικεία παρουσία ήταν αισθητή, αν και όχι πάντοτε αδιάσειστα τεκμηριωμένη.

Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν στηρίζονται στα ευρήματα των τάφων εκείνων, οι οποίοι σύμφωνα με οστεολογικές μελέτες περιέχουν γυναικείες ταφές¹². Τάφοι, από όλες τις αποστολές που ανέσκαψαν στην Έγκωμη, οι οποίοι, κατά την εκτίμηση των ανασκαφών, περιέχουν γυναικείες ταφές και άλλοι που, σύμφωνα με ισχυρές ενδείξεις, πολύ πιθανόν να φιλοξενούν γυναικείες ταφές, λαμβάνονται επίσης υπόψιν στην παρούσα ανάλυση. Η πλειονότητα των τάφων αυτών ανασκάφηκε από τη σουηδική αποστολή το 1930, ενώ οι υπόλοιποι είναι τάφοι που ανέσκαψαν η γαλλική και η κυπριακή αποστολή.

Σύμφωνα με τα έως τώρα δεδομένα, οι γυναίκες στους τάφους της YEX αλλά και της Κυπρογεωμετρικής περιόδου είναι λιγότερες από τους άνδρες. Η περίπτωση οι άνδρες να ήταν το «πλειοψηφούν» τμήμα της κοινωνίας δεν αποκλείεται, αν ζούσαν, όπως υποδεικνύεται τουλάχιστον, περισσότερο. Ωστόσο, οι γεννήσεις εκτιμάται ότι αναλογικά ήταν οι ίδιες και, επομένως, το ερώτημα γιατί υπερτερούν αριθμητικά οι ανδρικές ταφές παραμένει ακόμη ανοικτό. Στον ίδιο προβληματισμό εντάσσεται και η ερμηνεία του φαινομένου με το ενδεχόμενο της βρεφοκτονίας που αφορούσε τα θήλαα (Mee 1998, από Bright, L., 1995, 40-43). Γιαυτό, όμως, ερείσματα δεν υπάρχουν στο παρόν υλικό, ενώ είναι πιο πιθανόν να υφίστανται άλλοι λόγοι για τη δυσανάλογη παρουσία ανδρών και γυναικών στους YK τάφους (θνησιμότητα κορασίδων και γυναικών, φθορά οστών, ελλιπής κυρίως μελέτη των οστεολογικών καταλοίπων με ανεπαρκή μέσα και ίσως προκατάληψη στην ερμηνευτική προσέγγιση).

Τάφοι με γυναικείες ταφές

Τάφος 11 γ.α.

Λίγα χρόνια μετά την ανασκαφική δραστηριότητα της σουηδικής αποστολής στην Έγκωμη, δηλαδή το 1933, πρώτος ο Fürst και αρκετά αργότερα ο Fischer, μελέτησαν τα σκελετικά λείψανα αριθμού τάφων. Μεταξύ αυτών αρχαιότερος είναι ο τάφος 11 της γαλλικής αποστολής, που ανασκάφηκε το 1934 και ο οποίος χρονολογείται στην MEX III/YK I. Περιείχε δύο σκελετούς ενηλίκων, υπολείμματα οστών εφήβου και ενός παιδιού. Εκτός από αριθμό χανδρών από φαγεντιανή ίσως από περιδέραιο ή βραχιόλι και ένα ορειχάλκινο δακτυλίδι, τα υπόλοιπα ευρήματα αποτελούνται από κεραμική. Ανθρωπολογικές έρευνες οδήγησαν στην αναγνώριση γυναίκας ηλικίας εικοσιπέντε χρόνων¹³, με την οποία πιθανόν να σχετίζεται και το προαναφερθέν περιδέραιο. Η κεραμική του τάφου έχει προσέλευση την συροπαλαιστινιακή ακτή (Schaeffer, 1936, 72). Σε μια τέτοια περίπτωση εγκατάσταση μεμονωμένων ξένων πληθυσμιακών στοιχείων από την προαναφερθείσα περιοχή στην Έγκωμη δεν πρέπει να αποκλεισθεί.

12. Η εικόνα τους παραμένει πάντως ενδεικτική για συμπεράσματα και δεν αποτελεί ακλόνητο υπόβαθρο, εφόσον και οι τάφοι υπόκεινται στους ίδιους κινδύνους, όπως κάθε ανασκαφή και εμπειρικλείουν κατά το μάλλον ή ήττον ανάλογες δυσχέρειες στην προσέγγιση του υλικού. Εδώ δεν τίθενται υπό έλεγχο οι μέθοδοι αναγνώρισης ταφών, κάτι που άλλωστε αφορά πιο ειδικούς.

13. Fischer, 1986, 35, κρανίο υπό το στοιχείο VI.

Τάφος 3 σ.α.

Ένας άλλος τάφος της σουηδικής αποστολής, ο συλημένος τάφος 3, χρονολογείται στην ΥΚ ΠΑ/ΥΚ ΠΒ. Σ' αυτόν υπολογίστηκαν γύρω στις δεκαπέντε ταφές, από τις οποίες ταυτίστηκαν οι δέκα (Fürst, 1933, 32-35, 52-105 και Fischer, 1986). Έξι από αυτές ανήκαν σε άνδρες και τρεις σε γυναίκες. Δύο¹⁴ είναι μη διαγνώσιμης ηλικίας, ενώ η ηλικία μίας υπολογίζεται μεταξύ σαρανταδύο έως σαρανταοκτώ ετών. Στις προαναφερόμενες ταφές περιλαμβάνεται παιδί οκτώ ετών. Παρόλον ότι ο τάφος είχε συληθεί, αριθμός ευρημάτων ανευρέθηκε σε κόγχη σε αδιατάρακτο στρώμα που χρονολογείται στην ΥΚ ΠΑ, πρώιμη περίοδο του τάφου. Στο ίδιο στρώμα γυναικείο ειδώλιο με επίπεδη κεφαλή, μεγάλα αυτιά, κυκλικούς επίθετους οφθαλμούς και έντονα σχεδιασμένο αιδοίο που ανευρέθηκε στην ίδια περιοχή μαζί με χρυσές χάνδρες και δακτυλίδια, υποδεικνύει γυναικεία ταφή. Αφ' ής στιγμής οι οστεολογικές παρατηρήσεις επίσης υποστηρίζουν την ύπαρξη γυναικείας ταφής, μία από αυτές πρέπει να ανήκε στην ανωτέρω περίοδο.

Οι κάτοχοι των προαναφερθέντων ευρημάτων δεν στερούντο των στερεότυπων χρυσών κοσμημάτων και των μικροαντικειμένων που χαρακτηρίζουν τις περισσότερες ταφές της περιόδου. Ωστόσο, το σύνολο δεν περιλαμβάνει κάτι το εξαιρετικό που να υποδεικνύει εξέχουσα κοινωνική θέση. Η ομοιογένεια εξάλλου των ευρημάτων αντανάκλα μάλλον την ισοδύναμη κοινωνική σχέση ανάμεσα στους κατόχους του τάφου ή την συνάφεια ανάμεσα στην κοινωνική θέση και την καταγωγή των νεκρών.

Η τελευταία εκτίμηση ενισχύεται από την ύπαρξη παιδικής ταφής στον ίδιο τάφο, γεγονός που υποβάλλει και το είδος των δεσμών ανάμεσα στους νεκρούς.

Τάφος 18 σ.α.

Ο τάφος 18 χρονολογείται στην ΥΚ ΙΙΓ και θεωρείται από τους πλουσιότερους τάφους που ανακάλυψε η σουηδική αποστολή. Από τις δώδεκα ταφές του τάφου αναγνωρίστηκαν τρεις. Ανθρωπολογικές έρευνες απέδειξαν ότι η ερμηνεία που δόθηκε από τους ανασκαφείς ήταν σωστή, όταν δηλαδή, με βάση τα ευρήματα υπέθεσαν ότι τουλάχιστον ο σκελετός Π (FCE 43) ανήκε πιθανότατα σε γυναίκα, που, σύμφωνα με τους υπολογισμούς των ειδικών, ήταν ηλικίας τριάντα έως τριανταέξι ετών. Περαιτέρω, ο Fürst¹⁵ είχε αναγνωρίσει έναν ακόμα γυναικείο σκελετό¹⁶ αδιάγνωστης ηλικίας, ενώ τρίτος ανήκε σε άνδρα. Το γεγονός ότι ο τάφος ήταν άθικτος δίνει την ευκαιρία της παρατήρησης των ευρημάτων που συνδέονται με τη γυναικεία ταφή. Τα ευρήματα αυτά περιλαμβάνουν χρυσό διάδημα και επιστόμιο, χρυσά κοσμήματα, όπως ενώτια, περιδέριο, δακτύλιους στα δάκτυλα των ποδιών, ορειχάλκινο καθρέπτη, ορειχάλκινα περισφύρια και ελεφάντινη πυξίδα που βρέθηκε στο στήθος της νεκρής. Ο ορειχάλκινος καθρέπτης και οι πυξίδες είναι εν τέλει πολύ βοηθητικά στην προσπάθεια ταύτισης του φύλου των σκελετών και για άλλες περιπτώσεις, εφόσον τα ίδια αντικείμενα έχουν ανευρεθεί και σε γυναικείες ταφές εκτός της Κύπρου, όπως για παράδειγμα σε ΥΜ ΙΙΑ2 τάφο στις Αρχάνες στην Κρήτη, στο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Περατής στην Αττική και αλλού.

Έρευνες έδειξαν ότι στον μινωικό και μυκηναϊκό κόσμο τα περισφύρια είναι σύμβολα υψηλής κοινωνικής καταγωγής ή έχουν σχέση με την άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων ή τελετουργιών (Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, 1986). Η συνύπαρξή τους εδώ με τα υπόλοιπα ευρήματα ενισχύει τις προηγούμε-

14. FCE 1, FCE 3 (Fürst, 1933)

15. Fürst, 1933, 46, 52-105.

16. FCE 44.

νες ενδείξεις για την υψηλή θέση της εν λόγω γυναίκας στην κοινωνική ιεραρχία, σχέση η οποία μπορεί να είναι αυτοφυής λόγω του ρόλου, της ιδιότητάς της ή, στην προκειμένη περίπτωση, να προέρχεται μέσω της κοινωνικής ισχύος και υπόστασης του άνδρα¹⁷ ή της οικογενειακής της καταγωγής. Ο τάφος 18 περιείχε και μεγάλο αριθμό μυκηναϊκών κρατήρων εικονογραφικού ρυθμού, ευρήματα ενδεικτικά αξιοσημείωτης οικονομικής επιφάνειας¹⁸. Ακόμα πιο αξιόλογο από σημειοδοτικής πλευράς είναι το ορειχάλκινο ξίφος τύπου Naue II που ανευρέθηκε σε διαγώνια θέση επί του θώρακος του ανδρικού σκελετού στο ίδιο ταφικό στρώμα. Είναι προφανές ότι επρόκειτο για πολεμιστή που είχε ταφεί με την πανοπλία του, γιατί, εκτός από αυτό, σε παρακείμενο σημείο ανευρέθηκαν ζεύγος ορειχάλκινων κνημίδων και κράνος. Η σχέση με τον αιγαιακό χώρο υπογραμμίζεται και από την ανεύρεση περιδέριου που αποτελείτο από ψήφους σε σχήμα οκτώσχημης ασπίδας, μοτίβου καθαρά αιγαιακού¹⁹.

Τάφος 5 γ.α. (1949)

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τάφος 5 της γαλλικής αποστολής που χρονολογείται στην ΥΚ ΙΒ/ΥΚ ΙΙΓ. Το σύνολο των ταφών ανέρχεται γύρω στις πενήντα πέντε. Ο Fischer ανάμεσά τους διέκρινε τρεις ταφές γυναικών ηλικίας από εικοσιτεσσάρων έως τριάντα ετών. 'Άλλη μία φορά ορειχάλκινος καθρέπτης και εγχάρακτη ελεφάντινη περόνη φάνηκε ότι σχετίζονται με γυναικεία ταφή. 'Ένα από τα κρανία των γυναικών είχε παραμορφωθεί τεχνητά, ίσως με τη χρήση κεφαλόδεσμων, κατά την εφηβεία (Fischer, 1986, 20). Αξίζει να σημειωθεί ότι στα πόδια μίας των γυναικών ακουμπούσε ένα παιδί. Από αυτές μόνο μία κατέστη δυνατόν να ταυτιστεί μετά από παρατήρηση φωτογραφίας της ανασκαφής, για να συσχετισθεί στη συνέχεια με κτερίσματα. Πρόκειται για τον γυναικείο σκελετό υπό το στοιχείο SEAA 3 στο τέταρτο ταφικό στρώμα, που χρονολογείται στην ΥΚ ΙΙΙΒ²⁰. Ευρήματα όπως τα φιαλίδια από φαγεντιανή σε σχήμα καρπού ρουάς, τα στελέχη αδραχιτών, τα σφονδύλια που βρέθηκαν παραπλεύρως των τεσσάρων σκελετών, οδήγησαν τον Schaeffer στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για γυναικείες ταφές. Ιγδία, ύπεροι και σφονδύλια επίσης στη βόρεια περιοχή του τάφου ήταν για τον ίδιο ενδείξεις ότι και εκεί υπήρχαν γυναικείες ταφές. Ο σεβασμός κατά τη διάρκεια των δευτερευουσών ταφών και η ομοιογένεια του υλικού του τάφου εισηγούνται ότι ο τάφος 5 ήταν οικογενειακός και ότι χρησιμοποιήθηκε για πολλές γενεές (Schaeffer, 1952, 220). Εάν όντως συνέβαινε αυτό, η παιδική ταφή, όπως και στην περίπτωση του τάφου 3 (βλ. ανωτέρω σελ. 5), αποτελεί περαιτέρω ένδειξη που ενισχύει την σχηματισθείσα ήδη εντύπωση για ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς στην κοινωνία της Έγκωμης. Εκτός της ανωτέρω ερμηνείας, μία άλλη δεύτερη είναι ότι η ποσότητα των χρυσών κοσμημάτων στον παρόντα τάφο δεν είναι αντιπροσωπευτική του συνήθους πλούτου των σύγχρονων ταφών (Keswani, 1989, 412). Φαίνεται, όμως, σωστή η εκτίμηση του ανασκαφέα ότι κατά την επαναχρησιμοποίηση του τάφου επεδείχθη ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να μην προκληθεί ζημιά στα εύθραυστα αντικείμενα, σεβασμός που ίσως συναρτάται από σχέση μεταξύ των πρώτων και των μεταγενέστερων νεκρών.

17. Στη βιβλιοκρισία του Κορρέ για το έργο του Müller Karpe με θέμα τις γυναίκες του αρχαίου κόσμου, γίνεται επίσης μνεία στην αναγνώριση της θέσης της γυναίκας μέσω της κοινωνικής αξίας του άνδρα (Κορρές, 1988, 216).

18. Η κοινωνική αξία της κεραμεικής εικονογραφικού ρυθμού ανάγεται στην εποχή των πρωτοεισαχθέντων από τον ελλαδικό χώρο μυκηναϊκών αγγείων τα οποία τύγχαναν μεγάλης εκτίμησης ανάμεσα στους κατοίκους της νήσου και που ήταν ίσως η κύρια αιτία για τη συρρίκνωση των παραδοσιακών κυπριακών τύπων. Η προτίμηση των εικονογραφημένων αγγείων οδήγησε και στην εντόπια παραγωγή κεραμεικής συγγενούς τεχνολογίας που επεκράτησε ποσοτικά άλλων τύπων (βλ. και Steel L., 1998 για την επίδραση της εισηγμένης μυκηναϊκής κεραμεικής στην κοινωνία).

19. Βλ. και Δανηλίδου, 1998, για την καταγωγή του μοτίβου της οκτώσχημης ασπίδας.

20. Fischer, 1986, 37 από SCE IV, ID, 698, 829.

Τάφος 11 σ.α.

Ο τάφος 11 της σουηδικής αποστολής κατασκευάστηκε την ΥΚ ΙΙ και χρησιμοποιήθηκε έως το τέλος της ίδιας περιόδου. Περιείχε γύρω στις είκοσι μία ταφές²¹. Τρεις αναγνωρίστηκαν ως γυναικείες και μία ως πιθανόν γυναικεία. Η ηλικία της νεότερης κυμαίνεται από δεκαοκτώ έως εικοσιτεσσάρων ετών, ενώ η μεγαλύτερη ήταν σαράντα οκτώ ετών. Οι άλλες δύο είναι τριάντα δύο και τριάντα τριών ετών. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν χρυσά ενώτια και σφηκωτήρες, δύο ελεφάντινες πυξίδες και αυγό στρουθοκαμήλου και πιθανόν να σχετίζονται με γυναικείες ταφές²².

Τάφος 10 σ.α.

Ο τάφος 10 (σ.α.) χρονολογείται από τα μέσα της ΥΚ ΙΙ μέχρι και την ΥΚ ΙΙΙΑ. Περιλαμβάνει μία αναγνωρισμένη γυναικεία ταφή (FCE 33) και δύο ταφές παιδιών ηλικίας έξι έως επτά ετών. Έξι άλλοι σκελετοί αναγνωρίστηκαν ως ανδρικοί. Δύο σφονδύλια από το ίδιο στρώμα σχετίζονται μάλλον με γυναικείο σκελετό της ΥΚ ΙΙΙΓ, με τον οποίο συνδέεται επίσης ενώτιο ημισεληνοειδούς σχήματος και ελεφάντινος δίσκος. Η απουσία κρατήρων εικονογραφικού ρυθμού, η απλότητα και η λιτότητα των ευρημάτων υποδεικνύουν χαμηλή κοινωνική υπόσταση των νεκρών, της γυναικείας συμπεριλαμβανομένης.

Τάφος 6 σ.α.

Ο τάφος 6 της σουηδικής αποστολής κατασκευάστηκε την ΥΚ ΙΙΓ και χρησιμοποιήθηκε έως και την ΥΚ ΙΙΙ. Αποτελείται από δύο θαλάμους, τον Α και Β. Ο θάλαμος Β στον δρόμο του τάφου εκτιμάται ότι περιείχε έξι ταφές²³. Ο θάλαμος Α περιείχε δεκατρείς έως δεκαπέντε ταφές. Οι ανασκαφείς υπολόγισαν ότι οι νεκροί είχαν ταφεί σε καθήμενη στάση, γεγονός που υποδήλωνε ευρύ φάσμα επιλογών στην έκφραση της ταφικής συμπεριφοράς (και Keswani, 1989, 495-7). Όπως στον τάφο 11 της ίδιας αποστολής, και εδώ η πλειονότητα των ευρημάτων προέρχεται από τα ταφικά στρώματα της ΥΚ ΙΙΓ. Μεταγενέστερο στρώμα περιείχε ένα μόνο σκελετό. Οι Fürst και Fischer αναγνώρισαν δύο γυναικείους σκελετούς που ανήκαν μάλλον στην πρώιμη ταφική περίοδο. Ένας από αυτούς ήταν τριαντάεξι ετών και ο άλλος άγνωστης ηλικίας. Τρίτος θεωρείται, όχι χωρίς επιφύλαξη, γυναικείος, επίσης αδιάνγνωστης ηλικίας.

Στο νοτιοανατολικό τοίχωμα του τάφου (SCE I,1934), βρέθηκε λίθινο ιγδίο και κοντά σ' αυτό λίθινος ύπερος και σφονδύλια που πιθανόν να υποδεικνύουν ότι στο σημείο αυτό είχε ταφεί γυναίκα²⁴. Δεύτερο ιγδίο ανευρέθηκε στη βόρεια πλευρά του τάφου δίπλα από άλλο λίθινο αγγείο.

Ο τρόπος ταφής σε καθήμενη στάση ίσως να σχετίζεται με την κοινωνική ή και φυλετική καταγωγή των νεκρών, ενώ η συνεχής χρήση του τάφου και οι πολλαπλές και επάλληλες ταφές αφήνουν λίγα ή καθόλου περιθώρια στην ανάδειξη κάποιου εξ αυτών. Επομένως, φαίνεται ότι οι νεκροί και οι γυναί-

21. Ο αριθμός δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένος λόγω της φθοράς και διατάραξης των σκελετικών καταλοίπων.

22. Σε θέσεις της Συρίας και Παλαιστίνης έχει επίσης παρατηρηθεί ότι τα αυγά στρουθοκαμήλου συνδέονται με γυναικείες ταφές (βλ. A Caubet, A., 1983).

23. Οι ανασκαφείς υπέθεσαν ότι επρόκειτο για οστεοφυλάκιο ή για άτομα που για κάποιο λόγο δεν έπρεπε να ταφούν στον ίδιο χώρο με τους υπόλοιπους.

24. Περιπτώσεις χαρακτηρισμένων από ανασκαφείς γυναικείων ταφών που είχαν ανάμεσα στα κτερίσματά τους και λίθινα ιγδία (Π. Κέντη, 1999, αδημοσίευτη διατριβή). Φαίνεται ότι ως κτερίσματα ενδεικτικά γυναικείας ταφής θεωρούν οι ανασκαφείς της σουηδικής αποστολής αλλά και της γαλλικής τα σφονδύλια.

κες ανάμεσα σ' αυτούς, δεν κατήγοντο από εξεχόντως εύπορη οικογένεια. Τα ευρήματα εισηγούνται σχετικά μέτρια οικονομική δυνατότητα, παρά την ανεύρεση αργυρών βραχιολιών και χανδρών από φαγεντιανή, αντανακλώντας την αλλαγή στην εκπνέουσα φάση της ΥΚ ΙΙΙ με μείωση σε ορισμένα είδη πτερισμάτων και διαφοροποίησή τους σε σχέση με την ακμή της ΥΚ ΙΙ. Βάσει αυτών με επιφύλαξη μπορεί να λεχθεί ότι ανάμεσα στις ασχολίες και των γυναικών του παρόντος τάφου ήταν η υφαντική και το άλεσμα διαφόρων υλικών²⁵.

Τάφοι με ενδείξεις για ύπαρξη γυναικείων ταφών

Αρκετοί άλλοι τάφοι εκτός των προαναφερομένων, περιείχαν ενδείξεις για 'φιλοξενία' γυναικείων ταφών. Παρατίθεται κατωτέρω δείγμα τέτοιων τάφων, το περιεχόμενο των οποίων συμβάλλει στην ανασύνθεση της κοινωνικής δομής της 'Εγκωμης και, ιδιαίτερα, στην αξιολόγηση της θέσης της γυναίκας σ' αυτήν κατά την 'Υστερη Εποχή του Χαλκού.

Τάφος 19 σ.α.

Ο τάφος 19 της σουηδικής αποστολής κατασκευάστηκε την ΥΚ Ι και χρησιμοποιήθηκε μέχρι και την ΥΚ ΙΙ. Περιείχε έξι σκελετούς στο ανώτερο στρώμα και έντεκα στο κατώτερο. Ισχυρές ενδείξεις για την ύπαρξη γυναικείας ταφής είναι ο ορειχάλκινος καθρέπτης με ελεφάντινη λαβή σε μορφή γυναίκας με τα χέρια κάτω από το στήθος. Επιπρόσθετα, δύο πήλινα γυναικεία ειδώλια, σφονδύλια, ιγδία και ύπεροι ενδυναμώνουν την ανωτέρω υπόθεση. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ύπερος και το ιγδίο μαζί με τον ορειχάλκينو καθρέπτη ανακαλύφθηκαν δίπλα από τον ίδιο σκελετό. Ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια είναι ότι το λίθινο πινάκιο ή ιγδίο, που ήταν διακοσμημένο με κεφαλή ταύρου, ανευρέθηκε στο δάπεδο, απ' όπου επίσης προήλθε κεφαλή σκήπτρου. Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι κεφαλές σκήπτρων είναι αντικείμενα γοήτρου, εφόσον συνδέονται με ιερατικά καθήκοντα ή θρησκευτικές τελετές. Το λίθινο πινάκιο με την κεφαλή ταύρου εξυπηρετούσε ίσως τελετουργικούς σκοπούς. Εάν αυτά τα αντικείμενα σχετίζονται με γυναικεία ταφή, ίσως τότε η ίδια γυναίκα να ασκούσε ανάλογα καθήκοντα, όπως εξάλλου συνέβαινε και στα γειτονικά συστήματα.

Τάφος 14 σ.α.

Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ο λακκοειδής τάφος 14 της ανωτέρω αποστολής περιείχε τρεις ταφές. Μία ανήκε σε γυναίκα και δύο άλλες σε παιδιά. Τα κεφάλια των παιδιών ακουμπούσαν στους μηρούς της γυναίκας. Τα αντικείμενα είχαν τοποθετηθεί γύρω από το κεφάλι και το άνω μέρος του σώματος της γυναίκας. Γύρω από τον λαιμό της σώζονταν τα υπολείμματα περιδέλαιου από χρυσές ψήφους και ψήφους από φαγεντιανή. Το περιεχόμενο των τάφων περιλαμβάνει λίθινο πινάκιο ή ιγδίο και ύπερο και επίσης οστέινο εργαλείο από πλευρά ζώου που, σύμφωνα με την ερμηνεία του ανασκαφέα, χρησίμευε στο γυάλισμα των αγγείων. Η σχέση της κεραμικής με τις γυναίκες είναι μέχρι τις μέρες μας ορατή στα μικρά χωριά του Τροόδους (Φοινί, Αγ. Δημήτρη, Καμινάρια)²⁶, που διεφύλαξαν την παρά-

25. Παρόλον ότι ο Fischer (Fischer, 1986, 37) σημειώνει ότι τα ευρήματα δεν μπορούν να αποδοθούν σε σκελετούς επειδή αυτοί δεν ήταν αριθμημένοι, οι ανωτέρω συσχετισμοί, σε περιπτώσεις σαν κι αυτή έγιναν με βάση το σχεδιάγραμμα των τάφων και των περιεχομένων τους.

26. Βλ. και Κέντη Π., 1986.

δοση της αγγειοπλαστικής²⁷. Αν το προαναφερόμενο οστέινο εργαλείο πραγματικά χρησιμοποιήθηκε στην τελική επεξεργασία της επιφάνειας αγγείων, τότε στην σπάνια αυτή περίπτωση τα υπάρχοντα στοιχεία υποβάλλουν ότι η αγγειοπλαστική ήταν τομέας στον οποίο επιδίδονταν γυναίκες (βλ. και Kenneth E. Sassaman, Gender and technology at the Archaic-Woodland "Transition", Prehistory Press, 1992, ed. Cheryl Claassen).

Παρόλον ότι μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν για τους δεσμούς ανάμεσα στους τρεις νεκρούς, η μεγαλύτερη πιθανότητα είναι ότι επρόκειτο για μέλη της ίδιας οικογένειας, ίσως τα ίδια τα παιδιά της ανωτέρω γυναίκας.

Τάφος 16 σ.α.

Ο λακκοειδής τάφος 16 της ΥΚ ΙΙΙ περιείχε δύο ταφές. Οι ανασκαφείς εκτιμούν ότι μία τουλάχιστον ανήκε σε γυναίκα. Ανάμεσα στα κτερίσματα περιλαμβάνεται ελεφάντινο κτένι με δόντια και στις δύο πλευρές. Είναι φθαρμένο, ένδειξη ότι πρόκειται για το προσωπικό κτένι της νεκρής. Δύο άλλα ευρήματα, όπως λίθινο ιγδίο και ύπερος ενισχύουν την υπόθεση ότι τουλάχιστον ένας από τους σκελετούς ανήκε σε γυναίκα.

Τάφος 4 κ.α.

Ο Δίκαιος έφερε στο φως κατά την ανασκαφή του τετραγώνου 4Δ τον λακκοειδή τάφο 4 στο Επίπεδο ΙΙΒ που χρονολογείται στην ΥΚ ΙΙΑ2. Κατά την εκτίμηση του ιδίου, ο σκελετός που ανευρέθηκε σε ύπτια θέση ανήκε σε γυναίκα. Δίπλα από αυτήν ανευρέθηκαν τα σκελετικά λείψανα παιδιού που τάφηκε ταυτόχρονα με τη γυναίκα. Ο ανασκαφέας συμπέρανε ότι πρόκειται μάλλον για μητέρα και παιδί που απέθαναν ταυτόχρονα (Δίκαιος, 1971, 432). Ευρήματα δεν αναφέρονται πλην ενός περιδέραιου από φαγεντιανή στον λαιμό του νηπίου.

Ενδεικτικά ευρήματα από άλλους τάφους της Εγκωμης

Παρόλον ότι οι τάφοι της βρετανικής αποστολής δεν έτυχαν της δέουσας επιστημονικής προσοχής κατά τη δημοσίευσή τους, είναι δυνατόν να διακριθούν ανάμεσα στα ευρήματά τους ενδιαφέροντα αντικείμενα που πιθανόν να συνδέονται με γυναικείες ταφές. Ως τέτοιο μπορεί να θεωρηθεί το χρυσό περιάπτο με την τεχνική της κοκκίδωσης σε σχήμα καρπού ροιάς που βρέθηκε στον τάφο 67. Την ίδια εξάλλου αναγωγή, δηλαδή σε γυναικείες ταφές, προκαλούν επίσης τα φιαλίδια από φαγεντιανή στο ίδιο σχήμα που ανακαλύφθηκαν στους τάφους 5 (γ.α.), 66 (β.α.) και 18 (σ.α.), αφού όπως έχει αναφερθεί πιο πάνω, δύο από αυτούς περιείχαν γυναικείες ταφές. Ο τάφος 19 (β.α.) της ΥΚ ΙΙ περιείχε μεγάλο αριθμό χρυσών κοσμημάτων που δείχνουν αξιόλογη οικονομική δυνατότητα των κατόχων του και ανάλογο κοινωνικό επίπεδο. Την ίδια εντύπωση ενισχύει η ανεύρεση ρυτού από φαγεντιανή σε σχήμα γυναικείας κεφαλής αλλά ταυτόχρονα υποδεικνύει παρουσία γυναικείας ταφής και συνάφεια με ιερατικά καθήκοντα. Ο τάφος 95 (β.α.) περιελάμβανε, ανάμεσα σε άλλα, χρυσά ενώτια σε σχήμα γυναικείας μορφής με τα χέρια σταυρωμένα, ένδειξη γυναικείας ταφής.

27. Σήμερα συναντούμε μόνον γυναίκες αγγειοπλάστριες στα χωριά του Τροόδου αλλά σύμφωνα με την London (1987, 68) υπήρχαν και άνδρες κεραμίστες προ πεντηκονταετίας.

Συμπεράσματα

Σε όλες τις περιόδους της 'Υστερης Εποχής του Χαλκού το κύριο χαρακτηριστικό κατά την έρευνα των τάφων ήταν η πλειονότητα των ανδρικών ταφών. Στατιστικά, φαίνεται ότι οι ανδρικές ταφές είναι διπλάσιες των γυναικείων και των παιδικών. Η δυσαναλογία αποδίδεται από τον Fischer στα κριτήρια που εφαρμόζονται για τον καθορισμό του φύλου ή και στο ενδεχόμενο τα κρανία των ανδρών να ήταν ισχυρότερα από τα γυναικεία ή τα παιδικά και, επομένως, να διατηρούνται καλύτερα (Fischer, 1986, 12). Επιπρόσθετα, έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα οι τεχνικές μέθοδοι που εφαρμόστηκαν, που, ενδεχομένως, να μην ήταν οι καταλληλότερες για ασφαλή και εγκυρότερα αποτελέσματα των οστεολογικών ερευνών.

Η έρευνα υπέδειξε ότι αναφορικά με τους αδιάγνωστους ως προς το φύλο σκελετούς μπορεί με επιφύλαξη να λεχθεί ότι ορισμένα είδη ευρημάτων υποδηλώνουν ή συνάδουν με γυναικείες ταφές. Αυτά συνίστανται κυρίως από εκείνα που σχετίζονται με επιβεβαιωμένες γυναικείες ταφές, όπως οι ορειχάλκινοι καθρέπτες με απλές ή ανάγλυφες λαβές και οι κτένες, τα σφονδύλια ή στελέχη αδραχιτών, τα ταυρόσχημα ή περίτεχνα ενώτια, τα περιάπτα ή τα φιαλίδια σε σχήμα καρπού ροιάς και λιγότερο τα λίθινα ιγδία και οι ύπεροι. Άλλη κατηγορία είναι τα λατρευτικά ή τελετουργικά σκεύη, όπως τα ρυτά σε σχήμα γυναικείας κεφαλής και τα πήλινα γυναικεία ειδώλια ή οι κουροτρόφοι που ανευρίσκονται ανάμεσα στα ευρήματα αρκετών τάφων. Αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αξίωμα, αφ' ης στιγμής έχει παρατηρηθεί ότι 'ανδρικά' αντικείμενα, όπως μαχαίρια ή εγχειρίδια έχουν ανευρεθεί σε σχέση με γυναικείες ταφές σε πρωιμότερους τάφους, για παράδειγμα στη Λάπηθο (Keswani, 1989). Ως εκ τούτου, το αντίστροφο ίσως συμβαίνει σε περιπτώσεις ανδρικών ταφών.

Εκ της ανωτέρω ανάλυσης γίνεται αντιληπτό ότι η θέση της γυναίκας και η οικονομική ανάπτυξη είναι αλληλένδετα. Το οικονομικό σύστημα ασκεί σημαντική επίδραση και σε μεγάλο βαθμό καθορίζει τη συμπεριφορά και τις σχέσεις των κοινωνικών ομάδων.

Στην MEX III/YK I η γυναίκα, όπως και η κοινωνία ως σύνολο, δεν αντιπροσωπεύονται επαρκώς στους τάφους. Ωστόσο, διαφαίνεται ότι το οικονομικό επίπεδο είναι σχετικά χαμηλό. Συναλλαγές γίνονται, αλλά περιορισμένα. Η εκμετάλλευση του χαλκού είναι ένας από τους οικονομικούς τομείς που δεν έχει ακόμα φθάσει στην πλήρη αξιοποίησή του. Η Έγκωμη είναι ακόμα ένας μικρός οικισμός.

Κατά την ίδια περίοδο και την YK I η διάρκεια ζωής των γυναικών είναι σύντομη. Η ηλικία τους έφθανε κατά μέσον όρο μέχρι το τριακοστό πρώτο έτος, ενώ των ανδρών ήταν σημαντικά μεγαλύτερη, αφού επιβίωσαν μέχρι και δέκα χρόνια περισσότερο (Fischer, 1986 12). Τα παρόντα δεδομένα εισηγούνται ότι αυτό δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο, αφού υψηλό επίπεδο θνησιμότητας παρατηρείται καθόλη την YEX. Τα αίτια έχουν σχέση με την οικονομική και την πολιτισμική εξέλιξη της κοινωνίας και τις πολιτικές συνθήκες κατά την ίδια περίοδο ως επίσης και με την οικογενειακή κατάσταση του ίδιου του νεκρού. Ο τοκετός και οι επιπλοκές κατά και μετά την εγκυμοσύνη είναι επίσης συντελεστές στην υψηλή θνησιμότητα των νεαρών γυναικών.

Σύγκριση που πραγματοποίησε ο Fischer μεταξύ των φτωχότερων τάφων του Αγ. Ιακώβου και των πλουσιότερων τάφων της Έγκωμης έδειξε ότι υφίσταται καταφατική σχέση ανάμεσα στον πλούτο και την τερηδόνια. Σχετικές μελέτες έδειξαν επίσης ότι ο πληθυσμός και οι γυναίκες υπέφεραν από πολλές οδοντοπάθειες και επιπλοκές από αυτές. Συχνά τη ζωή τους συνόδευαν δυνατός πόνος και δυσφορία (Fischer, 1986, 10-11).

Τα ταφικά ευρήματα υποδεικνύουν διακρίσεις ανάμεσα σε σύγχρονους τάφους που αφορούν κυρίως την οικονομική και κοινωνική υπόσταση των κατόχων τους. Η ηλικία και η θέση της γυναίκας στην οικογένεια πρέπει να είχε αντίκτυπο ανάλογα και στην κοινωνική της θέση. Η μητρότητα και ο αριθμός παιδιών που ανέτρεφε και πρόσφερε τελικά στην κοινωνία υπήρξαν σημαντικοί παράγοντες για τον σεβασμό και την αναγνώριση και ως εκ τούτου τη βελτίωση της 'δυνατότητάς' της για συναλλαγή και συμμετοχή στα κοινωνικά δρώμενα. Η κουροτρόφος ανευρίσκεται σε αρκετούς τάφους της Έγκωμης ως συνέχεια της προϊστορικής αντίληψης και αναγωγής της ιδεολογίας της γονιμότητας και της παραγωγής σε κεντρικό άξονα της θρησκευτικής ιδεολογίας.

Η φιλαρέσκεια και το ενδιαφέρον για την προσωπική και κοινωνική της εικόνα είναι εμφανή στην πλειονότητα των ταφικών συνόλων που περιέχουν γυναικείες ταφές, όπως εισηγούνται οι ορειχάλκινοι καθρέπτες και τα κοσμήματα. Γυναίκες οιασδήποτε περιόδου και κοινωνικής προέλευσης συνοδεύονται από σφονδύλια, κοσμοούνται από λίγα ή περισσότερα, χρυσά κυρίως, κοσμήματα και κοσμήματα από φαγεντιανή, ενώ λιγότερο συχνά από αργυρά ή ορειχάλκινα, απλά ή περίτεχνα καθώς και από κυλινδρικές ή ορθογώνιες ελεφάντινες πυξίδες. Η ορθογώνια ελεφάντινη πυξίδα από τον τάφο 58 (β.α.), περίφημη για την εγχάρακτη παράσταση που φέρει, συνήθως ερμηνεύεται ως κιβώτιο παιγνίου. Παρόλον ότι αυτό δεν αποκλείεται, το μέγεθος του αντικειμένου θεωρείται από μερικούς μικρό για την ως άνω χρήση και πιστεύεται ότι ήταν ομοίωμα 'σκακιέρας'. Είτε ως πυξίδα είτε ως κιβώτιο παιγνίου²⁸ ή ομοίωμα σκακιέρας η σχέση του με γυναικεία ταφή στον προαναφερθέντα τάφο δεν είναι απίθανη, αφού παρόμοιο αντικείμενο χρησιμοποιείτο από την βασίλισσα Χατασού (Exc.1896, 31), συνάφεια που υποδηλώνει την υψηλή κοινωνική καταγωγή του/της κατόχου του. 'Ότι ο παρών τάφος φιλοξένησε άτομα σημαντικής κοινωνικής προέλευσης, επιρρωννύει και η ανεύρεση του ορειχάλκινου τρίποδα που δυφαινεί σχέση του κατόχου του με ιερατικά ή θρησκευτικά ζητήματα.

Εν κατακλείδι, τα ευρήματα των τάφων της πρώτης κατηγορίας που περιέχουν επιβεβαιωμένες γυναικείες ταφές εισηγούνται ότι μεταξύ των δραστηριοτήτων των γυναικών η υφαντική²⁹ υπήρξε η πλέον διαδεδομένη³⁰. Εξίσου σημαντικές υπήρξαν η τροφοπαρασκευή, η θραύση και η κονιοροποίηση υλικών ορυκτών και βοτάνων για την παραγωγή χρωμάτων, βαφών και άλλων παρασκευασμάτων ίσως καλλυντικών ή φαρμάκων και οστών και δη ωμοπλατών που εχρησιμοποιούντο για την ενίσχυση πηλού. Η αγγειοπλαστική ήταν μία από τις δραστηριότητες στις οποίες επιδίδοντο γυναίκες και που μέχρι σήμερα επιβιώνει, αν και μετά βίας, επίσης χάρις στις γυναίκες σε μικρά χωριά του Τροόδους.

Η συνδρομή της γυναίκας στη μεταλλουργία δεν μπορεί να τεκμηριωθεί αλλά, εφόσον η μεταλλουργία υπήρξε ένας από τους κύριους οικονομικούς πόρους, δεν μπορεί να αποκλειστεί η γυναικεία συμμετοχή σ' αυτήν στις μικρότερες ή δευτερογενείς επεξεργασίες στην μεταλλοβιοτεχνία. Οι θεοί της Έγκωμης -ανδρικά αγαλμάτια- εκφράζουν κυρίως το 'άρρεν' πρόσωπο της κοινωνίας, δηλαδή τον

28. Journal of Hellenic Studies, 1896, T. 16, σελ. 288-290, όπου γίνεται αναφορά σε μεταγενέστερης εποχής ελεφάντινη πυξίδα που βρέθηκε στον τάφο της Hatesu και ταυτόχρονα παραλληλίζεται με αυτήν του τάφου 58 β.α. της Έγκωμης.

29. Εθνοϊστορικό και αρχαιολογικό υλικό στις κοινότητες των Ίνκας έδειξε ότι στη διαδικασία παραγωγής υφασμάτων που αποτελείται από διάφορα μέρη συμβάλλουν αμφοτέρωτα τα φύλα (βλ. Costin, 1996, 124). Η ίδια ωστόσο, αλλού εισηγείται ότι το γνέσιμο και η υφαντική ήταν από τα μέρη εκείνα της διαδικασίας που εκτελούντο από γυναίκες (- αυτόθι, 127).

30. Τα ευρήματα από τα οικιστικά δάπεδα της Έγκωμης μαρτυρούν την παρουσία αργαλειού στο δωμάτιο 78 του Επιπέδου ΙΙΑ στο τετράγωνο 4Δ (Dikaios, 1971, 109).

πόλεμο και την εξωτερική οικονομία. Η πλέον επικερδής βιομηχανία της πόλης, η εκμετάλλευση του χαλκού, επιδέχεται θείας προστασίας. Η ανακάλυψη όμως ορειχάλκινου γυναικείου αγαλματίδιου που στέκεται πάνω σε τάλαντο χαλκού δεν είναι απλώς πιθανό σύμβολο της γονιμότητας και της ευημερίας που παρέχει η αξιοποίηση του χαλκού, αλλά υποδηλώνει ότι και η γυναίκα διαδραμάτισε επίσης ρόλο στην οικονομική αυτή δραστηριότητα, γεγονός που συνέδραμε στην ενίσχυση της κοινωνικής της υπόστασης. Έχει διαπιστωθεί και σε άλλες περιπτώσεις πως η κοινωνική υπόσταση των γενών/φύλων είναι συνυφασμένη με τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες³¹.

Ανάμεσα στα ευρήματα, ρυτά στο σχήμα γυναικείας κεφαλής και άλλες ενδείξεις εισηγούνται την πιθανή σχέση ορισμένων γυναικών με άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων.

Πέραν των προαναφερθεισών δραστηριοτήτων της γυναίκας που συντελούσαν στην κοινωνική της ένταξη, ένα από τα στοιχεία που επηρεάζει τη θέση της στην Έγκωμη ήταν η μητρότητα. Η γέννηση και ανατροφή παιδιών ήταν καθοριστικοί παράγοντες στον τρόπο της κοινωνικής της ένταξης και ανέλιξης. Επιπρόσθετα, τάφοι υποδεικνύουν την ύπαρξη στενών οικογενειακών σχέσεων. Ο δεσμός μητέρας παιδιού είναι πολύ ισχυρός. Ως εκ τούτου, για την πλειονότητα των γυναικών οποιασδήποτε κοινωνικής καταγωγής, η εργασία για την οικογένεια και την οικονομία υπήρξε το κυρίαρχο καθήκον. Το γεγονός ότι η οικογένεια ήταν συμπαγής και οι δεσμοί στενοί ενδεχομένως συνέβαλλαν στην άμβλυνση των αντιθέσεων που προέκυπταν λόγω διαφορετικών κοινωνικών και οικονομικών καταβολών.

Η ταύτιση της Κύπρου με την Αλασίγια των πινακίδων και των επιστολών είναι αποδεκτή από αρκετούς ερευνητές³². Ιδίως ο Schaeffer και άλλοι σύγχρονοι και συνεργάτες του πίστευαν στην ταύτισή της με την Έγκωμη. Παρά τις επιφυλάξεις που έχουν εκφραστεί και μάλιστα από τον ίδιο τον Δίκαιο³³, ακόμα και αν η Έγκωμη δεν είναι η Αλασίγια των πινακίδων της Ουγκαρίτ και των επιστολών της Αμάρνα, η Κύπρος φαίνεται η πιο πιθανή υποψήφια στην ταύτιση με την Αλασίγια, ενώ και η Έγκωμη μπορούσε να ήταν η πρωτεύουσα πόλη του κράτους υπό αυτό το όνομα.

31. Έρευνα του κοινωνικού συστήματος στη νεολιθική Κίνα (10 000-2000 π.Χ.) έδειξε μεταβολή στο σχετικά ισοδύναμων ομάδων κοινωνικό καθεστώς σε ιεραρχημένη κοινωνία και το καθεστώς ανάμεσα στα δύο φύλα άλλαξε παράλληλα με τη μεταβολή του κοινωνικοϊστορικού περιβάλλοντος. Η σχετικά ισότιμη σχέση των δύο φύλων κατά την πρώτη και μέση νεολιθική περίοδο αντικαταστάθηκε από ιεραρχικό σύστημα των φύλων κατά την Ύστερη Νεολιθική (Jiao, T. 1991).

32. Knudtzon, 1910-1915, 282-287. Virolleaud, 1940, Syria XXI. Dusseaud R., 1952, Enkomi-Alasia, Identification du site, 1-10.

Schaeffer: 1971, 509-510. Hellbing: 1979, 26. Knapp: 1979, A reexamination of the interpretation of Cypriote Material culture in the MC III-LC I period in the light of Textual evidence. Unpubl. Dissertation, Univ. California: Berkeley. Muhly, J. D., The role of the sea peoples in Cyprus during the LC III period. CCLBA, pp. 39-55. Το πρόβλημα της ταύτισης της Αλασίγια είχε τεθεί επί τάπητος σε σχολιασμούς συζητήσεις και απόψεις επί τούτου είχαν εκφράσει γνωστοί αρχαιολόγοι και ιστορικοί, βλ. Hill, G., A History of Cyprus, I, σ. 42, Σπ. Μαρινάτος, στα Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, 1961, όπου προσπάθησε να συσχετίσει την Αλασίγια με το Αλάσιον στην περιοχή ανάμεσα στην Ολυμπία και την Ήλιδα και τον Catling, 1964 στο Cypriot Bronzework in the Mycenaean World, σελ. 58 και στο Cambridge Ancient History, 1966. Εξακολουθεί δε ακόμα να ελκύει το ενδιαφέρον της έρευνας, εφόσον παραμένει άλυτο.

33. Dikaios, 1971, vol. II. 534-536. Ο Δίκαιος διαπιστώνει ότι στο αρχαιολογικό υλικό της Έγκωμης υπάρχουν στοιχεία που συνάδουν με τα δεδομένα των γραπτών πηγών που αφορούν την Αλασίγια και συνηγορούν στην ταύτισή της με την Έγκωμη, από την άλλη, όμως, δεν αποκλείει την ύπαρξη καταλληλότερης υποψήφιας πόλεως, εφόσον μάλιστα, όπως ο ίδιος εκτιμούσε, οι διαπιστώσεις του κατ' αρχήν στηρίζονταν σε περιορισμένης έκτασης ανασκαφές τότε.

Η σχέση των ανωτέρω με το θέμα της παρούσας εργασίας καθίσταται φανερή από το περιεχόμενο του υπό το στοιχείο 88 αιγυπτιακού κειμένου που, αν και χρονολογείται στον 11ο αιώνα π.Χ., μπορούσε να αποτελεί εισήγηση αναφορικά με το πολιτειακό καθεστώς κατά την ύστερη φάση της ΥΕΧ (ΥΚ ΙΙΒ). Πρόκειται για τη γνωστή ιστορία του Βεναμόν, του Αιγύπτιου ιερέως που η ζωή του κινδύνευσε από τους κατοίκους της Αλασίγια, όπου προσάραξε το πλοίο του μετά από κακοκαιρία. Ο Βεναμόν οδηγήθηκε στην *πριγκήπισσα* της πόλης που τελικά αποφάσισε να του σώσει τη ζωή (Ockinga, 1996, 49). Ακριβώς το σημείο αυτό παρέχει σοβαρή ένδειξη για τη μορφή της διακυβέρνησης αλλά και για την εν δυνάμει κοινωνική θέση της γυναίκας. Μία γυναίκα κατείχε την εποχή αυτή την ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας ασκώντας πολιτική εξουσία στο κράτος της Αλασίγια/Κύπρου/Εγκωμης (;), μιας, κατά τον αιγύπτιο ιερέα, γνωστής ως ευνομούμενης χώρας.

Η ετυμολογία του ονόματος της Αλασίγια ερμηνεύθηκε από ορισμένους γλωσσολόγους ως "ladyship" ή "queenship", δηλαδή ως η περιοχή που εξουσιαζόταν από γυναίκα ή βασίλισσα κατά την ΥΚ ΙΙΒ (Knapp, 1996, 7 από Astour, 1964, 242). Παρόλον ότι ο Astour (αυτόθι) πιστεύει ότι υποδηλοί την Παφία Αφροδίτη 'α-να-σα-σε', δεν πρέπει να λανθάνει της προσοχής ότι η Έγκωμη είναι μία οργανωμένη πόλη με μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, η οποία κατά την ΥΚ ΙΙΙ διαθέτει τα προσόντα να αντιπροσωπεύσει την πρωτεύουσα στο βασίλειο της Αλασίγια. Πότε ακριβώς όμως; Ίσως είναι ένα θέμα που επιτέλους πρέπει να επανεξεταστεί με βάση τα νεώτερα δεδομένα και τις νέες προτάσεις ως προς τη χρονολόγηση σ' αυτή τη χρονική και γεωγραφική περιοχή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Baines J. and Malek J., 1984.

Atlas of Ancient Egypt, ed. Graham Speake. Phaedon Press Ltd, Oxford 1980.

Caubet Anie, 1983.

"Les oeufs d'autruche au Proche Orient Ancien" RDAC.

Claasen Cheryl, 1991.

Gender in Archaeology, στο Anthropology and Archaeology of Women Conference που διεξήχθη στο Appalachian State University, Βόρεια Καρολίνα.

Δανηλίδου Δέσποινα, 1998.

Η οκτώσχημη ασπίδα στο Αιγαίο της 2ης π.Χ. χιλιετίας. Εκδ. Ακαδημία Αθηνών. Κέντρον ερεύνης της Αρχαιότητος. Σειρά μονογραφιών 5. Αθήνα.

Dikaios Porphyrios. 1969-1971.

Enkomi Excavations 1948-1958, vol. I-III. Verlag Philipp von Zabern. Mainz am Rhein.

Dyson Stephen, 1992.

Age, sex and status. The view from the Roman rotary club. 369-385

Ehrenberg Margaret, 1989.

Women in Prehistory, University of Oklahoma Press.

Fischer, P.,M., et al., 1986.

Prehistoric Cypriot Skulls. A medico-anthropological, archaeological and microanalytical investigation. SIMA LXXV. Göteborg. Paul Aström's Forlag.

- Fürst C., 1933. Zur Kenntnis der Anthropologie der prehistorischen Bevölkerung der Insel Zypern. Lund. Hake Ohlssons.
- Ιακωβίδης Σπυρίδων, 1969.
Περατή. Το νεκροταφείο. Εν Αθήναις, η Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Jiao Tianlong, 1991.
Gender Studies in Chinese Neolithic Archaeology. Department of Anthropology, Harvard University.
- Καρζή Θ., 1987.
Η γυναίκα στην Αρχαιότητα. Αθήνα.
- Κέντη Πίτσα, 1986.
Οδηγός Έκθεσης Αγγειοπλαστικής. Έκθεση Δήμου Λευκωσίας, 1986. Η αγγειοπλαστική μέσα στον χρόνο.
- Κέντη Πίτσα, 1999.
Στοιχεία κοινωνικής διάρθρωσης της Έγκωμης την ΥΕΧ μέσα από τα ευρήματα των οικιστικών δαπέδων και των τάφων. Δημοσίευτη διατριβή, Παν/μιο Αθηνών.
- Keswani Priscilla, 1989.
Mortuary rituals and social hierarchy in Bronze Age Cyprus. Ph. D. Dissertation, Univ. of Michigan.
- Kilian-Dirlmeier Inge, 1986.
Beobachtungen zu den Schachtgräbern von Mykenai und zu den schmuckbeigaben mykenischer Männergraber, Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums.
- Κοκκινίδου Δέσποινα και Νικολαΐδου Μαρία, 1993.
Η Αρχαιολογία και η κοινωνική ταυτότητα του φύλου. Προσεγγίσεις στην αιγαιακή προϊστορία, Προϊστορικά αναγνώσματα, Σειρά αρχαιολογικών Μελετών, Εκδ. Βάνιας. Θεσσαλονίκη.
- Κορρές Γεώργιος, 1964.
“Χρυσός δεσμός της κόμης εκ Ποτειδαίας”. Αρχαιολογική Εφημερίς, Αθήναι.
- London Gloria, 1990.
Traditional Pottery in Cyprus, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Marinatos Nanno, 1995.
Formalism and Gender Roles: A comparison of Minoan and Egyptian Art. Aegeum v. 12, 577-585. Liege.
- Murray A.S., 1900.
Excavations in Cyprus by A. S. Murray, A. H. Smith and H. B. Walter, London.
- Παπαευθυμίου – Παπανθίμου Αικατερίνη, 1986.
Μινωικά και Μυκηναϊκά περισφύρια, ΑΜΗΤΟΣ, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη, 615 – 626.

Ridgeway, William, 1896.

Journal of Hellenic Studies, T. 16, 288-290.

Σακελλαράκης, Ιωάννης, 1975.

Ανασκαφή Αρχαίων, ΠΑΕ 1975, 257-268.

Σακελλαράκης Ιωάννης και Σαπουνά-Σακελλαράκη Έφη., 1994.

Κρήτη- Αρχάνες, Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι.

Schaeffer, Claude, 1936.

Missions en Chypre, librairie Orientalist Paul Geuthner, Paris, 1952 Enkomi-Alasia I, Nouvelles missions en Chypre.

Seibert, I. 1973. Die Frau in Alten Orient, Leipzig: Editions Leipzig.

Sjoqvist, Eriq , 1934.

Enkomi, The Nekropolis. Stockholm. Swedish Cyprus Expedition 1927-1931, v. I: 467-575.

Steel, Louise, 1998.

The social impact of Mycenaean imported pottery in Cyprus. BSA 1998. 285-296.

Walls, N., 1996. Near Eastern and Aegean texts from the third to the first millenia b.C. Ed. by A. Bernard Knapp (Altamont, N.Y.), Greece and Cyprus Research Center, in the V. 2 of the Source for the history of Cyprus.